

УДК 342.9:340.122

ЗОЛОТАР О.О., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
Науково-дослідного центру правової інформатики
Національної академії правових наук України

СВОБОДА ІНФОРМАЦІЇ В КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ ПРИРОДНОГО ПРАВА

Анотація. Щодо свободи інформації в контексті концепції природного права

Аннотация. Относительно свободы информации в контексте концепции естественного права.

Summary. As to information freedom in the context of natural justice concept.

Ключові слова: свобода інформації, природне право.

Сучасна правова наука переживає складний етап інтеграції концепцій позитивного і природного права. Роки панування позитивно правового “законництва” в Радянському Союзі позначились на розумінні змісту і функцій права в суспільстві. На рівні побутового праворозуміння це призвело до ототожнення понять “право” і “закон”.

Водночас, процеси глобалізації і становлення інформаційного суспільства об’єктивно вимагають від кожної держави формування нового рівня правової культури, переосмислення змісту прав і свобод людини і громадянина. Це і обумовило *актуальність* теми.

Багато сучасних фахівців з права, політології, соціології і філософії (наприклад: В. Андрущенко, О. Зайчук, О. Костенко, М. Михальченко [1 – 3]) обґрунтовують необхідність відродження в українському правознавстві концепції природного права, яка розглядається як один з інструментів побудови правової держави. Більшість із них схиляються до думки щодо пріоритетності природного права над правом волевстановленням (“позитивним”) [4].

Водночас, більшість підручників і посібників з теорії права все ще визначають право як систему норм встановлених чи санкціонованих державою. Юридична енциклопедія (за ред. Шемшученка Ю.С.) визначає “право – система соціальних загальнообов’язкових норм, дотримання і виконання яких забезпечується державою” [5].

Різні підходи до розуміння взаємодії природного і позитивного права не закінчуються на наукових дискусіях, а знаходять своє відображення в нормотворчій діяльності. Наприклад, стаття 8 Конституції встановлює принцип верховенства права. Однак, далі законодавець розкриває фактично принцип верховенства закону: “Конституція України має найвищу юридичну силу...” [6].

Брижко В.М. зазначає, що формулювання сутності категорії “право” належним чином не осмислене як теорією, так і юридичною практикою, що породжує різні суб’єктивні інтерпретації у тлумаченні” [7, с. 123]. Далі робить висновок, що “джерелом норм Конституції повинно бути право, що базується на природі самої людини, на розумі індивіда, на історичних цінностях, які визначені у світових стандартах” [7, с. 127]

Така позиція ґрунтується на концепції природного права. Її коріння сягає ще часів давньої Індії, Китаю та античної Греції. В різних типах суспільств вона знаходила специфічну інтерпретацію і застосування. Якщо в давнину вона носила переважно природничий, а за середньовіччя – моральнісний характер, то в Новий час концепція спиралась вже на розумові основи раціонального мислення впевненої у своїх силах та могутності людини. Подальший її розгляд спрямовував філософів у різні напрямки. Посиланням на природне право виправдовувався расизм. З іншого боку, І. Кантом був

сформульований категоричний імператив – внутрішній моральнісний регулятор людської поведінки, покликаний узгодити прагнення максимальної свободи людини з необхідністю підкорюватись вимогам колективного життя людей [8]. В подальшому, філософи неklasичної школи заперечували кантівський імператив через те, що вважали його занадто раціоналістичним, продиктованим розумом, а не серцем.

Історико-філософська концепція природного права є основою для формування нових підходів до розбудови української правової державності та формування громадянського суспільства. Такими підходами є право на свободу та гідність особи, на інформацію, на володіння власністю, на певний, гідний людини рівень життя та інше.

При цьому природне право людини постає як усвідомлена нею можливість і необхідність жити, бути вільною, щасливою та вимагати від держави й суспільства сприяння реалізації своїх прав у межах, визначених принципами співжиття соціуму. Свобода, що складає найнеобхіднішу вимогу природного права, полягає в подоланні страху перед персоналізацією життя, виокремленні себе з колективної маси та виробленні навичок довіри до органів державної влади, до суспільних інституцій та ставлення до них як до таких, що покликані забезпечувати і підтримувати прагнення людини до самореалізації.

У 1946 році Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй ухвалила одну зі своїх найперших резолюцій, де зазначено таке: *“Свобода інформації є фундаментальним правом людини і ...критерієм для всіх свобод, яким присвячено Організацію Об'єднаних Націй”* [9, с. 19].

Конституція України закріплює цілий комплекс прав і свобод людини і громадянина, що визначають її правовий статус в сфері інформаційних відносин. Так, ст. 34 Конституції визначає: *“Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя”* [6].

Так ст. 31 Конституція України визначає: *“Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочині чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо”*.

В ст. 32 Конституція України встановлено: *“Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.*

Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.

Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації” [6].

Здається, що закладено добре підґрунтя для ефективного правового регулювання інформаційних суспільних відносин. Однак, небезпека полягає в тому, що, оскільки “свобода інформації” стала модною фразою, уряди ухвалюють закони про свободу інформації, які насправді не збільшують доступ громадськості до інформації. У найгірших випадках вони можуть навіть йому перешкоджати. Наприклад, у 2002 році уряд Зімбабве поступився багаторічній кампанії правозахисних і журналістських організацій та ухвалив закон про свободу інформації – про доступ до інформації і захист приватності. Що це означає, однак, насправді? Новий закон надав громадськості обмежене право доступу до урядових записів, але водночас він створив численні й серйозні перешкоди на шляху до справжньої свободи інформації:

- усі журналісти й видання повинні пройти ліцензування урядом;
- більшості іноземних кореспондентів може бути не дозволено продовжувати репортажі;
- посилено вимоги до власності, які обмежують можливості приватних засобів масової інформації залучати інвестиції;
- передбачено нові обмеження на репортажі з “фальшивими новинами” [9, с. 25].

Таким чином виходить парадокс – для того щоб свобода інформації працювала на практиці, повинні бути регламентовані відповідні правила й процедури. *Тобто умовою для реалізації природного права є позитивне право.*

Інформаційне законодавство повинно враховувати природні права, зокрема свободу інформації. Вищий посадовець ООН, Спеціальний доповідач щодо свободи думки і висловлювання Абід Гусейн (Abid Hussein) зазначив: *“Свобода буде позбавлена всієї своєї ефективності, якщо люди не мають доступу до інформації. Доступ до інформації є основою демократичного способу життя”* [9, с.18.]

Закони про доступ до публічної інформації існують у більшості демократичних держав, і вони виступають реальним правовим механізмом здійснення одного з основних прав людини – права на доступ до публічної інформації, що є, у свою чергу, вимогою європейських стандартів та необхідною умовою інтеграції України у Європейське співтовариство. Прикладом держав, у яких існують закони про доступ до (свободу) інформації, є: США (про свободу доступу до інформації), Великобританія (про свободу інформації), Латвія (про свободу інформації), Естонія (про свободу інформації, Словаччина (про вільний доступ до інформації), Болгарія (про доступ до публічної інформації), Словенія (про доступ до публічної інформації), Угорщина (про захист інформації) тощо.

Важливою перемогою демократичного суспільства в Україні слід вважати прийняття Закону України “Про доступ до публічної інформації” [10].

Цей закон конкретизував порядок доступу до інформації: здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб’єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом, та інформації, що становить суспільний інтерес, а також, що дуже важливо, визначив механізми відповідальності за порушення передбаченого Конституцією України права людини на доступ до інформації. Реалізація положень цього Закону сприятиме усуненню зловживань органів державної влади та місцевого самоврядування у цій сфері, а також забезпеченню відкритості інформації про органи державної влади та місцевого самоврядування.

Водночас, Закон має деякі недоліки. Десятою статтею Європейської конвенції визначено презумпцію про обіг інформації незалежно від державних кордонів [11]. І це відповідає сучасному світові, де є Інтернет, який не знає, що таке кордони. В українську Конституцію в 1996-му році це не було включено, і цього разу знову законодавець не

включив це положення в новий закон. Також в ньому відсутні положення щодо захисту джерел інформації в державних органах, а також визначення інформації для службового користування, що залишає простір для сваволі державних посадовців. Також лише означено коло правопорушень, які можливі у зв'язку з невиконанням норм Закону, але у за нормами якого закону має наставати ця відповідальність – передбачено лише положення щодо відшкодування матеріальної та моральної шкоди в порядку, визначеному цивільним законодавством. Про Кодекс України про адміністративні правопорушення згадка є лише в Прикінцевих положеннях закону [10], а вказівка на те що відповідальність настає згідно норм цього Кодексу відсутня.

Цей факт, вже вкотре підтверджує, що правове регулювання інформаційних відносин в Україні здійснюється фрагментарно і несистемне. Налічується понад 4000 нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини в інформаційній сфері [12, с. 301]. Можливо, законотворцям варто дослухатись до положень ними ж прийнятих Основних засад розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки (затверджені Законом України від 9 січня 2007 року № 537-V), де визначена політика держави щодо кодифікації інформаційного законодавства?

Висновки.

1. Природне право повинно детермінувати зміст правових норм (в позитивістському розумінні). Одним з принципів природного права є примат суб'єктивного права над об'єктивним, а це означає, що права людини визначають права влади, а не навпаки.

2. Свобода інформації є необхідною гарантією інформаційної безпеки особи. Тому її гарантування на законодавчому рівні має особливого значення для кожної особи в умовах становлення інформаційного суспільства. Однак, чинне українське законодавство лише фрагментарно врегульовує інформаційні відносини, в тому числі щодо реалізації свободи інформації. Нагальним кроком в напрямку вдосконалення правового регулювання інформаційної сфери є *кодифікація інформаційного законодавства*. При цьому слід враховувати принципи природного права як вихідні для розбудови *правової держави і громадянського суспільства*.

3. Прийняття Закону України “Про доступ до публічної інформації” є важливим кроком у напрямку демократизації української держави, що спрямований на реальне забезпечення здійснення передбаченого Конституцією України права людини на доступ до інформації. Водночас, залишається невирішеними або потребують доопрацювання низка питань щодо захисту джерел інформації в державних органах, визначення порядку доступу до інформації для службового користування, а також щодо відповідальності за невиконання вже встановлених норм щодо доступу до публічної інформації.

Використана література

1. Андрущенко В.П. Сучасна соціальна філософія : курс лекцій / В.П. Андрущенко, М.І. Михальченко. – К. : Генеза, 1996. – 368 с.
2. Зайчук О. Теорія держави і права : посібник / О. Зайчук, М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
3. Костенко О. Природні і людські фактори у праві : Дослідження з позиції соціального натуралізму / О. Костенко // Вісник НАН України. – 2005. – № 8. – С. 25-35
4. Костенко О.М. Концепція природного права і законодавство/ О. Костенко. – Режим доступу : [//www.kafedr.at.ua/load/publikacii](http://www.kafedr.at.ua/load/publikacii)
5. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол. Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 4 : Н–П. – 720 с.
6. Конституція України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

7. Брижко В.М. Методологічні та правові засади упорядкування інформаційних відносин: монографія / В.М. Брижко ; рецензенти : академік НАПрН України Тихий В.П., академік НАПрН Сегай М.Я., д.ю.н., професор Арістова І.В., к.ю.н, доцент Яременко О.І. – К. : ТОВ “ПанТот”, 2009 р. – 415 с.
8. Кант І. Критика практичного розуму / І. Кант. – К. : “Юніверс”, 2004. – 240 с.
9. Свобода інформації: навчальний посібник для державних службовців ; [пер. з англ. Р. Тополевського]. – К. : Тютюкін, 2010. – 128 с.
10. Про доступ до публічної інформації : проект Закону України № 2763 від 11.07.08 р. – Режим доступу : [//www.gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id= &pf3511=33015](http://www.gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=33015)
11. Закон про публічну інформацію потребує доопрацювання – правозахисник. – Режим доступу : [//www.radiosvoboda.org/archive/news/20110118/630/630.html?id=2280213](http://www.radiosvoboda.org/archive/news/20110118/630/630.html?id=2280213)
12. Цимбалюк В.С. Інформаційне право (основи теорії і практики) : монографія. / В. Цимбалюк. – К.: “Освіта України”, 2010. – 388 с.

~~~~~ * * * ~~~~~